

Я народився 1927 року, єдина дитина англійців, виходців із середнього класу, вихованих у гротескній видовженій тіні потворної карлиці — королеви Вікторії, які так і не спромоглися глянути згори на історію, щоб вибратися звідти. Закінчивши привілейовану приватну школу, я два роки марнував час у війську, а тоді вступив до Оксфордського університету. Ось там і почав розуміти, що я зовсім не такий, яким хотів бути.

Набагато раніше я втямив, що мені придалися б інші батьки та предки. Батько був бригадний генерал — аж ніяк не завдяки якимсь видатним професійним здібностям, а тільки тому, що у відповідний час дожив відповідного віку; мати могла послужити справдешнім зразком дружини майбутнього генерал-майора. Зокрема, вона ніколи не перечила йому й завжди — навіть тоді, коли чоловік перебував за тисячі миль від домівки — поводитися так, ніби він у сусідній кімнаті прислухається до жіничиних слів. Поки тривала війна, я рідко бачився з батьком і в довгих проміжках між побаченнями вимріював його образ, менш чи більш близький до ідеалу, та не пізніш як на третю добу генеральської відпустки цей образ генеральним (неоковирний, зате доречний каламбур) чином руйнувався.

Як і всі люди, що не доросли до своєї посади, він чіплявся за показне, несуттєве та дріб'язкове й, замість ворушити звивинами, клепає собі панцир із гучних, писаних з великої літери слів: Дисципліна, Традиція, Почуття Обов'язку... А коли я наслідуювався суперечити (таке траплялося дуже рідко), батько брав одне з цих священних слів і лупив ним мене по голові; безсумнівно, у такий самий спосіб він поводився зі своїми підлеглими. Якщо хтось із них відмовлявся підкоритися й принишкнути, то генерал злостився, а точніше — дозволяв собі злоститися. Ця злість була схожа на лютого рудого пса, якого будь-коли можна спустити з ланцюга.

За родинним переказом, доволі надуманим, наші предки емігрували з Франції після скасування Нантського едикту — гугеноти-шляхтичі, далекі родичі Оноре Д'Юрфе, автора «Астреї», бестселера сімнадцятого сторіччя. Щоправда, — якщо не врахувати колеги Карла Другого у віршомазанні, Тома Дюрфея¹⁰, спорідненість з яким не менш сумнівна, — ніхто з нашого роду не мав нахилу до творчості; у всіх поколіннях ці матроси, капітани, священники та дрібні землевласники різнилися тільки одягом і потерпали від згубної пристрасти до азартних ігор. Мій дід мав чотирьох синів. Двоє не повернулися з Першої світової війни, а третій вибрав бридкий спосіб позбутися атавістичного спадку — втік до Америки, не оплативши картярських боргів. Мій батько — наймолодший із братів, прикметний усіма тими рисами характеру, які належало б мати найстаршому, ніколи не обмовлявся про життя цього втікача, тож не знаю, чи він ще живий і чи є в мене по той бік Атлантики двоюрідні брати та сестри.

Ще старшокласником я втямив, що мої батьки хибують на велику ваду — не відчують нічого іншого, крім зневаги, до способу життя, який мені хотілося б

¹⁰ Томас Дюрфей (1653–1723) — англійський літератор, автор пісень і 32 драматичних творів.

провадити. Я успішно студював англійську мову, публікував у шкільному журналі вірші під псевдонімом і вважав Дейвіда-Герберта Лоуренса найвидатнішою людиною сторіччя. Мої батьки, звісно ж, не читали цього письменника, а якщо й чули про нього, то хіба що у зв'язку з «Коханцем леді Чаттерлей».

Я поблажливо ставився до материної м'якої емоційності та батькових нападів нестримних веселощів. Деякі їхні риси характеру мені завжди подобалися, хоча самі батьки були проти такого вподобання. На час, коли згинув Гітлер, а мені стукнуло вісімнадцять, я сприймав батька й матір тільки як достачальників матеріальних благ, мусив виставляти напоказ формальну вдячність і не міг здобути на відповідні синівські почуття.

Я провадив подвійне життя і в школі набув репутацію естета й циніка часів війни. Довелося таки піти в армію, на те мене спонукали Традиції та Жертвенність. Я запевняв усіх (і директор школи підтвердив ці запевнення), що маю намір згодом вступити до вишу. У війську й далі тривало подвійне життя: на людях я грав нудотну роль сина хвацького генерала Ерфе, а на самоті гарячково ковтав прозу видавництва «Пенгвін» і збірки віршів. Демобілізувався при першій же нагоді.

До Оксфордського університету я вступив у 1948-му. На другому році навчання в коледжі Магдаліни, зразу після літніх канікул, під час яких я майже не бачився з батьками, моєму батькові випало полетіти до Індії. Він узяв із собою матір. Літак, у якому вони подорожували, потрапив у грозу й, розбившись за сорок миль на схід від Карачі, став похоронним вогнищем із залізничя та високооктанового бензину.

Коли минув перший шок, мені зразу ж полегшало, я почувся на волі. Мій найближчий родич, материн брат, фермерував у Родезії, тож тепер не було кому наступати на горло моєму «я» — як на мене, справжньому. Звичайно ж, моїм слабким місцем була синівська шанобливість, зате я добре орієнтувався в модних інтелектуальних течіях.

Принаймні вважав, що добре орієнтуюся, — як і інші диваки, мої однокашники з коледжу. Заснувавши невеличкий клуб під назвою «*Les Hommes Révoltés*»¹¹, ми пили сухий херес і (як спротив моді на грубововняне ура-патріотичне дрантя кінця сорокових років) одягали темно-сірі костюми та чіпляли на шию чорні краватки. На наших зустрічах ми дискутували про буття й небуття¹², а безладний спосіб життя називали екзистенціалістським. Невтаємниченим людям він видався б примхливим, геть егоїстичним. Нам годі було втямити, що герої (чи антигерої) французьких екзистенціалістських романів живуть на папері, а не в дійсності. Ми силкувалися мавпувати з цих героїв, помилково вважаючи метафоричний опис складних станів духу готовим рецептом правильної поведінки. І, як годиться, проймалися непідробним болем. Багато хто з нас попросту хотів видаватися оригіналом — у душі вічного оксфордського дендизму. У клубі таке вдавалося.

¹¹ «Бунтівливі люди». Від заголовка книжки Альбера Камю «*L'Homme révolté*».

¹² «Буття і ніщо» («*L'Être et le Néant*»), твір Жана-Поля Сартра.

Я набрався звички до розкоші й набув штучних манер. Діставши диплом середнячка, тишився високою ілюзією — вважав себе поетом. Ніщо не стоїть так далеко від поезії, як моя тодішня псевдоаристократична — з претензіями на всевідання — знудженість життям взагалі й зароблянням на життя зокрема. Я не доріс до розуміння, що цинізмом завжди маскують нездатність зарадити собі — коротко кажучи, імпотенцію, і що найбільше зусилля доводиться докласти до того, аби зневажати саме зусилля. Правда, я засвоїв крихту завжди корисної сократівської чесноти — найбільшого дару нашій культурі від Оксфорда. Ця дешиця допомагала мені від випадку до випадку поступово усвідомлювати, що не можна обмежуватися бунтом проти свого минулого. Одного разу в колі друзів я зопалу наговорив багато чого прикрого про армію, а коли повернувся додому, раптом збагнув: саме мої безкарно виголошені тиради, від яких мій покійний батько, мабуть, перевертається в могилі, свідчать про те, що я й досі під його впливом. Річ у тому, що я не був природженим циніком. Стався таким із потреби бунтувати. Відкинувши те, що ненавидів, я не знайшов того, що можна було б полюбити, тож удавав, що у світі ніщо не заслуговує на любов.

Я ступив у світ, добряче запасшись усім, що мало прирікати мене на невдачі. В батьковому панцирі основних понять не було Фінансової Обачности. Генерал завжди оплачував величезні, аж смішні рахунки в Ладброука¹³, та й в офіцерському клубі витрачав захмарні суми, бо прагнув бути популярним і брак особистого шарму компенсував надміром спиртних напоїв. Заплативши податок на спадок і витратившись на адвокатів, я залишився з рештками батьківських грошей, на які годі було прожити. Хоч куди я пробував влаштуватися — чи то на дипломатичну, цивільну й колоніальну службу, чи то в банки, торговельні заклади та рекламні аґенції, всюди вже з першого погляду робота видавалася понад міру передбачуваною й нудною. Я відбув кілька співбесід, а що не вважав за потрібне симулювати палкий ентузіазм, якого в нас сподіваються від службовця-початківця, то всі ці спроби випали невдало.

Кінець кінцем я вчинив так само, як і незліченні оксфордські випускники з цілої низки поколінь: відповів на оголошення в «Таймс едьюкейшнл сапплмент»¹⁴ і подався до абиякої приватної школи на сході Англії. Там зі мною побалакали й запропонували вчителювати. Згодом я дізнався, що в той час, коли до початку семестру залишалось три тижні, на цю роботу, крім мене, претендувало всього двоє випускників-редбриківців¹⁵.

Масовий продукт середньої верстви суспільства — хлопці, яких я мав просвіщати, були нікудишні учні; кошмарне містечко могло в будь-кого викликати клаустрофобію; ну а найнестерпнішою річчю виявилась учительська кімната. Йдучи з неї на урок, я почував полегшу. Над нами, педагогами, понурою хмарою нависали

¹³ Лондонська букмекерська контора.

¹⁴ Освітній додаток газети «Таймс».

¹⁵ Редбрик (англ. red brick — «червона цегла») — поточна назва англійських вишів, заснованих у XIX й першій половині XX століття. До початку 1960-х років була іронічною, відтоді стала нейтральною з певним шанобливим відтінком

нудьга й мертвотна обумовленість дальшого життя. Справдешня нудьга, а не вдавана модна хандра. Вона породжувала лицемір'я, святенництво, безсильну лють старих учителів, свідомих свого краху, і молодих, що дожидалися такого самого краху. Оті старигани наводили на думку проповідь під шибеницею. Досить було глянути на них — і йшла обертом голова, немовби цей погляд кинуту в бездонну яму людської марноти... Десь такі враження в мене були впродовж другого семестру в школі.

Несила мені марнувати життя, тиняючись у такій Сахарі. Що гострішало це відчуття, то виразнішав висновок: ота закаменіла бундючна школа — не що інше, як іграшковий макет усієї Англії, й не вдасться його спекатися, якщо не виїдеш за кордон. Як на те, мені ще й набридла дівчина, з якою я зустрічався.

Мою заяву про звільнення прийняли з розумінням і з умовою, що я попрацюю ще до кінця навчального року. Я не раз натякав про свою непосидючість, ну а директор з першого ж разу виснував, що мене тягне до Сполучених Штатів чи домініонів.

— Я ще не вирішив остаточно, пане директоре.

— Як гадаю, ми могли б зробити з вас, Ерфе, непоганого вчителя. Та й ви, знаєте, могли б на нас добре вплинути. Ет, тепер пізно про це говорити.

— Мабуть, так. На жаль.

— Не схвалюю мандрів по заграницях. Раджу вам залишитися. Втім... *vous l'avez voulu, Georges Danton. Vous l'avez voulu*¹⁶.

Дуже промовиста помилка в цитуванні.

У день мого від'їзду лив дощ. Мене переповнювало радісне збудження — дивовижно розкішне відчуття окриленості. Я не знав, куди подамся, зате знав, чого мені треба. Чужої землі, чужих людей, чужої мови і — тоді я ще не міг вбрати цю думку у слова — чужої таємниці.

Розділ 2

Дізнавшись, що Британська рада¹⁷ набирає працівників, у перших числах серпня я приїхав на Дейвіс-стріт. Співбесіду зі мною провадила завзята дама, схиблена на так званій культурності, — по її словниковому запасі і манері зверхньо говорити можна було розпізнати вихованку Роудинської школи¹⁸.

Дуже важливо, довірилася мені дама, щоб за рубежем «нас» репрезентували найдостойніші люди, але надто вже марудно давати оголошення про кожну

¹⁶ Правильна цитата з комедії Мольєра «Жорж Данден»: «*Vous l'avez voulu, Georges Dandin*» — «Ви цього хотіли, Жорже Дандене» (франц.).

¹⁷ Неміністерський департамент уряду Великобританії, що поширює британську культуру за межами країни.

¹⁸ Школа-інтернат для дівчат 11 – 18 років у селищі Роудин, в передмісті Брайтона (Великобританія).